Boekbespreking 'Same-sex unions in premodern Europe'

Homohuwelijk gezocht

Vincent Hunink

'Zoekt en gij zult vinden.' Dit oude bijbelwoord wordt in de wetenschap nog dagelijks in praktijk gebracht: als een onderzoeker iets ècht graag wil vinden, zal hij hemel en aarde bewegen om het zover te laten komen. John Boswell zocht in zijn nieuwe boek *Same-Sex Unions in Premodern Europe* naar oude modellen voor he homohuwelijk, en natuurlijk vond hij ook iets. Maar wat eigenlijk?

John Boswell

John Boswell is vooral bekend door zijn studie *Christianity, Social tolerance, and Homosexuality* uit 1980. Daarin betoogde hij dat het met het geijkte beeld van de homo-vijandigheid van het christendom allemaal reuze meevalt: tot ver in de Middeleeuwen is er volgens hem geen sprake van een gerichte afkeer van homoseksualiteit. Wel zetten vroege christenen veel vraagtekens bij seksualiteit als zodanig en bij het huwelijk.

Boswell's stellingen, met hun verdediging van de christelijke traditie, hebben de nodige kritiek uitgelokt. Dat is begrijpelijk in de context van de huidige academische homo- en lesbische studies, die in het algemeen weinig ophebben met het christendom en zich daar vooral tegen afzetten. In zijn nieuwe boek neemt Boswell echter geen woord van zijn uitspraken terug. Integendeel: hij doet het nog eens dunnetjes over, en gaat vervolgens een paar stappen verder.

Een voorbeeld van het eerste: Boswell gaat uitgebreid in op de vroeg-christelijke reserves tegenover het instituut 'huwelijk' (van man en vrouw). Gericht op het aardse en het vleselijke als het huwelijk is, vormt het voor veel kerkvaders een probleem. Bij denkers als Tertullianus en Augustinus is trouwen als keuze duidelijk 'second best', namelijk voor wie het ideaal van algehele onthouding niet kan bereiken. Het huwelijk als hoeksteen van de samenleving, en als gewild door God, is dus geen fundamenteel christelijk begrip.

Mannenparen voor het altaar

In *Same-Sex Unions* gaat Boswell, als gezegd, veel verder. Uitgaande van de christelijke reserves tegenover het aardse seksleven, kan men een verheerlijking van geestelijke vriendschappen verwachten. A priori horen die eerder thuis tussen personen van hetzelfde geslacht: 'gezworen vrienden', 'vriendinnen door dik en dun'. Wat Boswell nu wil, is aantonen dat die fascinatie voor hechte banden tussen geslachtsgenoten er inderdaad was, en dat zulke verbintenissen zelfs kerkelijk konden worden ingezegend. De fascinatie blijkt uit de verering van heiligenduo's als Perpetua en Felicitas en vooral de martelaren Sergius en Bacchus, die vaak zelfs worden afgebeeld met huwelijkssymbolen.

De kerkelijke inzegening van mannenvriendschappen, en in mindere mate ook vrouwenvriendschappen, is waar het in dit boek uiteindelijk om draait. Boswell wil bewijzen dat de *social tolerance* van de christelijke kerk eeuwenlang zo ver ging, dat ze hiervoor ceremonies had die vergelijkbaar zijn met die van het 'gewone' huwelijk. Dat is een verbazende stelling. Het getuigt van moed, doorzettingsvermogen en een gezonde dosis dwarsheid om zoiets onwaarschijnlijks te willen bewijzen. Om bewijsmateriaal te vinden is hij wat je noemt 'de archieven ingedoken': van Rome en Athos tot Jerusalem en Leningrad is hij op handschriftenjacht gegaan, op zoek naar liturgische teksten die betrekking hebben op zulke inzegeningen. In totaal heeft hij er 62 gevonden: weggeborgen in verre archieven, verdoezeld in voetnoten van obscure geleerden en ontkend door homohaters.

Het is niet alleen reuze spannend om zulke ontdekkingen te doen: na vele eeuwen zulke teksten weer aan de vergetelheid te ontrukken heeft natuurlijk ook iets heroïsch. En hoewel Boswell het nét niet met zoveel woorden zegt, biedt het misschien perspectieven voor een soort 'homo-huwelijk op christelijke leest.'

Te dik, te veel

Het lijkt de droom van een wetenschapper: een echte ontdekking doen, die ook nog eens politiek heel goed uitkomt. Maar hoe pak je zoiets nu aan? Als ik een vergelijkbare ontdekking had gedaan, zou ik mijn materiaal eerst keurig toegankelijk maken door het te publiceren in een geleerd tijdschrift. Vervolgens zou ik een bondig artikel schrijven met mijn bevindingen en theorieën. En later zou ik misschien nog eens een studie schrijven met wat bredere perspectieven.

Boswell doet het precies andersom: hij is begonnen met die grote studie. Daarbinnen wil hij dan ook nog eens die eerste twee dingen doen. Dat leidt tot twee simpele hoofdbezwaren: (1) zijn boek is veel te dik (412 blz.) en (2) het wil teveel tegelijk, en doet daardoor dus niets echt goed.

De 62 teksten waar het om gaat, zijn, als ik het goed begrijp, niet meer dan varianten op één grondmodel. Hun talen zijn verschillend (meest Grieks of Kerkslavisch) en hun lengte varieert, maar ze komen steeds op hetzelfde neer. Daarbij vraag ik mij meteen af hoe die varianten dan van elkaar afhangen: wat is de historische relatie ertussen? Wat is het origineel? Zoiets moet je in kort bestek toch kunnen aangeven, lijkt me. In plaats daarvan houdt Boswell de lezer vele honderden bladzijden aan het lijntje, om vervolgens die basis-vragen niet te beantwoorden.

Argwaan

Hij begint met een nogal saai hoofdstuk over terminologische kwesties: vooral de vraag wat *adelphos* ('broeder') betekent, staat centraal. Verraderlijk genoeg blijkt die

De heilige heren Sergius en Bacchus

vraag pas vele hoofdstukken later relevant: de 62 teksten gaan over *adelphopoièsis* ('broedermaking'), en de hoofdvraag is natuurlijk wat dat dan wel precies moge betekenen. Door het betoog zo te ordenen dat we al *beginnen* met de notie dat 'broeder' een liefdesterm moet zijn, krijgt de lezer in feite een rad voor ogen gedraaid.
Vervolgens worden niet de bewuste teksten gepresenteerd, maar komen er eerst lange hoofdstukken over heterohuwelijk en 'Same-Sex Unions' in de Grieks-Romeinse wereld, en over de christelijke opvattingen over liefde en huwelijk. Het gedeelte over de Grieks-Romeinse oudheid maakte mij als classicus ronduit argwanend. Alleen al de lawine aan voetnoten (het boek bevat er niet minder dan 1885!) komt verdacht over: wie zóveel wil bewijzen, heeft misschien wel iets te verbergen. Bovendien is Boswell duidelijk uit op modellen die in zijn straatje passen. Dat leidt tot onevenredig grote aandacht voor bepaalde bronnen, die bovendien kris kras door elkaar gebruikt worden. Er is door andere critici al op gewezen dat bijvoorbeeld de grote aandacht voor Lucianus' dialoog *Toxaris*, over vriendschap bij de Thraciërs, het beeld wel erg bepaalt. Soms neemt Boswell bronnen te letterlijk, wat ook misleidend kan zijn.

Ik geef één kras voorbeeld: elk lid van een Romeinse *familia* was volgens Boswell beschikbaar voor seksueel gebruik door de *pater familias*. Als bewijs dient Martialis 6,39 *percide, si uis, filium tuum, nefas non est:* 'screw your son if you wish, it is not wrong'. Maar Romeinse vaders mochten hun zonen toch echt niet neuken! Martialis is een sarcastische epigrammen-dichter, en moet dus op voorhand al voorzichtig gebruikt worden. In dit geval is Boswell's noot zelfs grof misleidend: het gedichtje gaat over de zoons van een man die niet doorheeft dat zijn vrouw kinderen krijgt van *allerlei andere kerels*. Martialis bedoelt dus iets als: pak gerust 'je zoon,' want hij is eigenlijk van de melkboer. Dit voorbeeld (blz. 40 n47) komt niet uit een belangrijk punt in het betoog, maar na zo'n verdraaiing vertrouw ik een auteur niet meer: hij wil kennelijk alles voor zijn karretje spannen.

In de verdediging

Pas halverwege het boek komen de same-sex ceremonies ter sprake, en wel met een verdediging op voorhand: het zou daarbij niet gaan om bloedbroederschappen, adopties of andere sociale regelingen, maar om persoonlijke, emotionele 'commit-ments' voor het leven. Het seksuele aspect wordt in de teksten wel ontkend of niet genoemd, maar Boswell wekt toch steeds de suggestie dat er bij grote intimiteit ook wel iets genitaals en seksueels geweest zal zijn. Met alle geweld, lijkt het, wil Boswell middeleeuwse modellen van mannenliefdes vinden die lijken op onze relaties in de 20e eeuw. Typerend is zijn voortdurend gebruik van vage (en niet verklaarde!) termen als *romantic interests*: als zodanig is 'romantiek' vóór de 19e eeuw net zo'n anachronisme als 'homoseksuele identiteit.' (Dat laatste beseft Boswell overigens gelukkig wel.)
Het vervelende is dat de discussie vanaf het begin niet open is: wie het met Boswell niet eens is of vraagtekens zet, is al gauw een tegenstander van de christelijke homozaak. De lezer krijgt eerst weerleggingen van tegenargumenten, en dan pas het materiaal. Kortom, hij wordt gestuurd en gemanipuleerd.
Het is daardoor erg moeilijk om een afgewogen oordeel over de teksten zelf te geven. Ze roepen op zichzelf al veel vragen op: vaak is de precieze interpretatie moeilijk of onduidelijk. Maar Boswell's boek bouwt er ook nog eens zo'n oerwoud van verhalen en verdedigingen omheen, dat de lezer een helder zicht erop geheel ontnomen wordt.

Het irritante vertoon van belezenheid (dat tegenwoordig in de VS verplicht is voor wie niet van de straat wil lijken), de wijdlopige stijl en de fanatieke polemieken met tegenstanders helpen ook al niet echt.
Pas helemaal aan het slot, in twee appendixen, krijgen we dan eindelijk wat van de bewuste documenten te zien: achttien stuks in vertaling, waarvan zes achterin ook nog in het Grieks: bij elkaar zo'n 100 pagina's. De redenen voor de selectie blijven helaas onduidelijk.
In de vertalingen hanteert Boswell een archaïsch soort Engels, wat hij uitvoerig verdedigt met het argument dat het origineel ook 'ongewoon' en sacraal is. Dat je daarvoor echter zou moeten vertalen in *achterhaalde* taal is een hardnekkig misverstand, dat bijvoorbeeld ook de Nederlandse klassieken heel lang heeft geteisterd. Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat Boswell de teksten zo wil vertalen dat ze meteen weer in de kerk te gebruiken zijn en dan 'traditierijk' klinken. Een legitiem streven, maar dan moet je dat wel gewoon zeggen.

Vragen

Bij alle kritiek die ik heb, is me één ding duidelijk: Boswell heeft op zijn zoektocht inderdaad iets opmerkelijks gevonden. Maar wat precies? En wie werden er nu precies 'als broeders' verbonden en waarom? Wat waren de gevolgen ervan? Wat is nu precies het verband met hetero-huwelijken? Wat betekent 'broeder' hier? Hoe zit dat met die erotiek? Waarom zijn er geen Latijnse parallel-teksten van de ceremonie: zijn ze echt opzettelijk vernietigd, zoals Boswell beweert, of was deze plechtigheid alleen iets van de Oostelijke kerken? Vele vragen, die voor mij nog open staan.
Aan het eind gekomen dacht ik letterlijk: 'ja, dat zijn wel opmerkelijke teksten, daar zou iemand nou eens goed naar moeten kijken.' Maar toen had ik het boek helaas al uit! Van Boswell zelf is geen nadere hulp meer te verwachten, aangezien hij eind 1994 overleden is. Maar hopelijk wordt het materiaal nog eens kritisch door iemand anders bekeken. *Same-Sex Unions* bevat een lijst van de handschriften, dus daaraan hoeft het niet te liggen.

Ik ben benieuwd of we deze oude teksten met een jaar of tien te horen krijgen in 'traditionele' kerkelijke ceremonies voor homohuwelijken. Niet dat ik me ervoor aanmeld, maar elke verrijking van het homoleven is welkom. Mocht het gebeuren, dan zal het zeker mede te danken zijn aan Boswell. Maar ik ben bang dat het boek voorlopig stof blijft voor academische discussies, met onzekere afloop. (Om over kerkelijke disputen nog maar te zwijgen. Ja: wie zoekt, zal vinden, maar ook: wie wind zaait, zal storm oogsten.) Jammer voor de gewone lezer en gemiddelde gelovige: die heeft intussen weinig aan dit lastige boek.

John Boswell, Same-Sex Unions in Premodern Europe, (Villard Books, 413 p.; ƒ 65,50.)

Vincent Hunink is classicus, werkzaam aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hij is vaste medewerker van Homologie *en* Uitkomst, *eind-redacteur van* Pink *en redacteur van* Hermeneus.